

МАЗУРЕНКО

Тетяна Іванівна,

аспірантка,

Національна наукова сільськогосподарська

бібліотека НААН,

kelebek2307@ukr.net

(м. Київ)

ФУНКЦІОНУВАННЯ ВІДДІЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ НАУК ПРИ АКАДЕМІЇ НАУК УРСР (1945-1956)

У даній праці висвітлюється процес створення та функціонування Відділу сільськогосподарських наук при Академії наук УРСР впродовж 1945-1956 рр. У статті відображено основні здобутки та проблеми у роботі Відділу, персональний склад провідних вчених-аграріїв, відтворено пошук оптимальних форм організації системи управління аграрною наукою, що, в кінцевому результаті, призвело до створення Української академії сільськогосподарських наук.

Ключові слова: *Відділ сільськогосподарських наук, Академія наук УРСР, аграрна наука, Українська академія сільськогосподарських наук.*

В данной работе освещается процесс создания и функционирования Отдела сельскохозяйственных наук при Академии наук УССР в течение 1945-1956 гг. В статье отражены основные достижения и проблемы в работе Отдела, персональный состав ведущих ученых-аграриев, поиск оптимальных форм организации системы управления аграрной наукой, что, в конечном итоге, привело к созданию Украинской академии сельскохозяйственных наук.

Ключевые слова: *Отдел сельскохозяйственных наук, Академия наук УССР, аграрная наука, Украинская академия сельскохозяйственных наук.*

This work highlights the process of creation and functioning of the Department of Agricultural Sciences under the Academy of Sciences during 1945-1956. The article shows the main achievements and challenges in activity of the Department, the personal staff of leading agricultural scientists, reproduced the search for optimal forms of management of Agricultural Sciences, which ultimately led to the creation of the Ukrainian Academy of Agricultural Sciences.

***Keywords:** Department of Agricultural Sciences, the Academy of Sciences, agricultural scientists, Ukrainian Academy of Agricultural Sciences.*

Постановка проблеми. Для теперішнього часу важливим є висвітлення й аналіз галузевих науково-організаційних процесів, що відбувалися в радянській Україні, а також їх наслідків. Досліджуючи період 1946-1956 рр. у житті країни, варто зауважити своєрідність та важливість у розбудові сільськогосподарського виробництва та його наукового потенціалу. Актуальним є питання всебічного вивчення історичного досвіду організації та діяльності науково-дослідних закладів, функціонування координуючих центрів, органів управління аграрною наукою, а саме – Відділу сільськогосподарських наук при Академії наук УРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних робіт варто відзначити фундаментальну монографію академіка В. А. Вергунова «Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект» (К., 2012), у якій розкривається діяльність Відділу сільськогосподарських наук при Академії наук (далі – АН) УРСР. За словами автора, «найбільший організаційний вплив «Велика» Академія в житті галузевої академічної науки відіграла саме в період 1945-1956 рр., що було природно, оскільки всі складники країни потребували якнайшвидшої взаємодії при відновленні народного господарства після Другої світової війни» [2, с. 208–209]. У статті А. С. Білоцерківської «Особливості організації наукового забезпечення сільськогосподарської галузі УРСР у 1946-1956 роках» також розкривається процес пошуку оптимальних форм координації розвитку сільськогосподарської науки в межах діяльності Міністерства сільського господарства УРСР та Академії наук УРСР [3]. Разом з тим, на нашу думку, у праці не вистачає відображення основних здобутків та персоніфікації аграрної науки. Варто також зазначити, що окремі аспекти даної проблеми висвітлено у збірниках документів і матеріалів «Історія Національної академії наук України (1946–1950)» (2008), «Організація наукового забезпечення сільськогосподарської галузі УРСР у 1946–1956 роках» (2014) та архівних джерелах з даної проблематики [1, 4–6].

Мета і завдання дослідження. Метою публікації є з'ясування створення та функціонування Відділу сільськогосподарських наук при Академії наук УРСР у перше післявоєнне десятиріччя (1946–1956).

Виклад основного матеріалу. У післявоєнну п'ятирічку Академія наук УРСР вступала з юридично унормованою організаційною структурою – системою науково-дослідних інститутів та допоміжних установ, об'єднаних у Відділи. Статутом АН (1945 р.) у її складі було закріплено чотири Відділи: суспільних наук, біологічних наук, фізико-хімічних та математичних наук, технічних наук. Уперше пропозицію щодо створення Відділу сільськогосподарських наук прийнято Президією АН УРСР від 20 квітня 1945 р. Згідно з нею створено спеціальну комісію у складі: академіка АН УРСР М. М. Гришка (голова) та членів: академіка О. І. Душечкіна, членів-кореспондентів АН УРСР В. Ф. Старченка, П. А. Власюка, П. С. Погребняка, Я. В. Ролла, М. І. Рубенчика та професора О. П. Маркевича. 4 травня 1945 р. Президія АН УРСР затвердила Положення про Відділ сільськогосподарських наук при Академії. На наступному засіданні Президії Академії, яке відбулося 24 серпня 1945 р., остаточно схвалено рішення щодо організації цього Відділу. З метою функціонування єдиного координуючого органу сільськогосподарської науки для всебічного і повного вирішення теоретичних питань, пов'язаних з підвищенням родючості ґрунту, створення нових більш урожайних культур, розробкою ефективної системи живлення рослин, а також для розв'язання завдань сільськогосподарського машинобудування і тракторобудування Постановою РНК УРСР і ЦК КП(б)У 20 жовтня 1945 р. прийнято остаточне рішення щодо організації Відділу сільськогосподарських наук у складі АН УРСР [2]. Відділ об'єднував такі науково-дослідні установи: 1) Інститут фізіології рослин і агрохімії (директор – дійсний член АН УРСР О. І. Душечкін); 2) Інститут генетики і селекції (директор – дійсний член АН УРСР В. Я. Юр'єв); 3) Інститут ентомології та фітопатології (директор – дійсний член АН УРСР В. П. Поспелов); 4) Інститут лісівництва (з Львівським відділом, ліквідованим у листопаді 1948 р.) (директор – член-кореспондент АН УРСР П. С. Погребняк);

5) Ботанічний сад (з лютого 1949 р. – у Відділі біологічних наук АН), (директор – дійсний член АН УРСР М. М. Гришко); 6) Лабораторія ґрунтознавства (директор – дійсний член АН УРСР О. Н. Соколовський); 7) Лабораторія сільськогосподарського машинобудування і проблем сільськогосподарської механіки (директор – член-кореспондент АН УРСР А. А. Василенко). Дві з цих установ (Інститут генетики і селекції та Лабораторія ґрунтознавства) територіально розташовувалися у м. Харків, а інші – в м. Київ. Фактично Відділ сільськогосподарських наук АН розпочав свою роботу в липні 1946 р. під керівництвом академіка М. М. Гришка (1946–1948 рр.) та академіка П. А. Власюка (з грудня 1948 р.). До складу Бюро Відділу входили також: О. І. Душечкін, П. А. Власюк, В. П. Поспелов, А. О. Сапегін, В. Ф. Старченко. Саме ці вчені розробили структуру і штатні розписи установ Відділу, окреслили наукові завдання кожної установи та їх організаційну структуру [3]. Крім того, відповідно до постанов Президії АН УРСР від 15 жовтня 1948 р. і РМ УРСР від 29 грудня 1948 р. з метою подальшого розвитку напрямів агробіологічної науки в Академії у структурі Відділу були створені постійно діючі Комісія з рослинництва і Комісія з тваринництва на правах науково-дослідних установ. На них було покладено завдання координації науково-тематичних планів інститутів і дослідних станцій, що працювали в галузі рослинництва і тваринництва на території УРСР. Робота цих комісій сприяла помітному поліпшенню якості науково-дослідних робіт [4]. У зв'язку з необхідністю проведення більш глибоких теоретичних досліджень з питань розроблення сільськогосподарської техніки за розпорядженням РМ СРСР від 15 січня 1950 р., постановами РМ УРСР від 31 січня 1950 р. та Президії АН УРСР від 10 лютого 1950 р. Лабораторію машинобудування і проблем сільськогосподарської механіки було реорганізовано в Інститут машинознавства і сільськогосподарської механіки [1]. Отже, діяльність Відділу сільськогосподарських наук не обмежувалася лише створеними у 1945 р. інституціями, а й продовжувала засновувати нові.

Разом з тим, відмічалися деякі недоліки у функціонуванні системи сільськогосподарських науково-дослідних установ, що пояснювалося, перш за все, відсутністю узгодженості в розробці і реалізації тематичних планів між науково-дослідними установами МСГ УРСР, інститутами і станціями республіканського підпорядкування і сільськогосподарськими науково-дослідними установами різних відомств [6].

Складним на початок п'ятирічки 1946–1950 рр. залишалося і питання кадрового забезпечення Академії. Давались взнаки наслідки воєнного часу – втрата частини співробітників, які перебували на фронтах та окупованій території під час війни, певна частина наукового складу ще перебувала у лавах діючої армії. Незадовільне матеріально-технічне забезпечення АН у відбудовний період також не сприяло поповненню новими висококваліфікованими та молодими науковими кадрами. На початку 1946 р. затверджений п'ятирічний план підготовки кадрів через аспірантуру, але на шляху до його виконання існували певні труднощі. Тому АН звернулася до ЦК КП(б)У, РНК УРСР та особисто до його голови М. С. Хрущова з пропозиціями щодо їх усунення. З метою поповнення аспірантури АН молодими науковцями з усієї України, а не тільки Києва, у серпні 1947 р. розпочалася організація консультаційних пунктів для пошукувачів наукового ступеня кандидата наук і затверджено перелік установ АН, в яких вони утворюються. Відкрилась вчена рада Відділу сільськогосподарських наук з прийому до захисту дисертацій за відповідними спеціальностями.

Певний вплив на зміну кадрового складу АН у цей період мали партійно-урядові постанови 1948 р., за рішеннями яких звільнялась частина керівників академічних установ та їх структурних підрозділів в галузі біологічних та сільськогосподарських наук. Від виконання обов'язків голови Відділу сільськогосподарських наук був звільнений акад. М. М. Гришко. Згодом, напередодні виборів Президії АН УРСР, з метою посилення керівництва роботою інститутів було запропоновано зміни в складі Президії, керівників Відділів та директорів інститутів.

Новостворений Відділ сільськогосподарських наук розгорнув свою наукову роботу над дослідженням основних проблем агробіологічної науки, зокрема, вивчалися питання: живлення сільськогосподарських культур та засобів боротьби з їх шкідниками та хворобами; створення нових гібридних рослин; підвищення родючості ґрунтів, а також розроблення нових конструкцій сільськогосподарських машин. Інститут генетики і селекції досліджував взаємовідносини рослин і середовища в процесі розвитку, віддалену гібридизацію рослин. Проводилась робота по створенню нових сортів озимої і ярової пшениці, інших хлібних культур. Зокрема, під керівництвом акад. В. Я. Юр'єва створено високоврожайний сорт пшениці «Лютесценс 266» та ячменю «Ювілейний», Л. М. Делоне виведено новий сорт озимої пшениці «Харківчанка». Отримані нові високопродуктивні гібриди кукурудзи. Здійснено дослідження щодо підвищення врожайності продовольчих культур на зрошуваних землях Півдня України. В Інституті фізіології рослин і агрохімії вивчалися фізіологічні процеси на сільськогосподарських культурах, зокрема активно досліджувались питання живлення рослин. Під керівництвом академіка П. А. Власюка розроблена система живлення рослин з найраціональнішим застосуванням органічно-мінеральних добрив в травопільних сівозмінах в залежності від ґрунто-кліматичних умов, зокрема, на території лісостепу УРСР. Розроблений і запропонований академіком О. І. Душечкіним метод використання українських фосфоритів з одночасним застосуванням органічних і мінеральних добрив дозволив суттєво підвищити цукристість буряка. З метою підвищення захисних властивостей і продуктивності лісових та полезахисних смуг і лісів степової та лісостепової зони УРСР Інститутом лісівництва на чолі з академіком П. С. Погребняком проведені розробки та запропоновані практичні заходи щодо створення лісових смуг для кліматичних районів УРСР. Системні дослідження ґрунтів України здійснювала Лабораторія ґрунтознавства. Було проведене детальне ґрунтове обстеження ряду районів Харківської, Полтавської і Миколаївської областей, і складені ґрунтові карти цих регіонів з

метою їх розвитку та подальшого найраціональнішого використання. За результатами досліджень під керівництвом акад. О. Н. Соколовського запропоновані способи хімічної меліорації солонців і солонцюватих ґрунтів шляхом гіпсування у сполученні з агротехнічними заходами травопільної системи землеробства; розроблений метод осолонення ґрунтів при будівництві водоймищ, сховищ і дорожнього полотна, який мав широке застосування при будівництві зрошувальних систем. У 1948–1949 рр. Інститутом машинознавства і сільськогосподарської механіки була розроблена і почала впроваджуватись у виробництво технологія отримання нового конструкційного матеріалу – модифікованого надміцного чавуну і виробництво з нього деталей тракторних двигунів внутрішнього згорання та інших сільськогосподарських машин. За розробку технології модифікованих чавунів акад. А. О. Василенко і І. С. Григор'єв у 1950 р. удостоєні Сталінської премії [1].

Згідно з архівними даними, станом на 1951 р. до складу Відділу входило: 5 науково-дослідних інститутів та лабораторія ґрунтознавства, в яких працювало 7 дійсних членів АН УРСР, 7 членів-кореспондентів, 5 докторів, 58 кандидатів наук, 65 молодших наукових співробітників без наукового ступеня і 92 особи науково-допоміжного персоналу, а саме: академіки П. А. Власюк (1905–1980 рр.), М. М. Гришко (1901–1964 рр.), О. І. Душечкін (1874–1956 рр.), Б. Л. Ісаченко (1871–1948 рр.), М. М. Кулешов (1890–1968 рр.), Т. Д. Лисенко (1898–1976 рр.), П. С. Погребняк (1900–1976 рр.), І. М. Поляков (1905–1976 рр.), В. П. Поспелов (1872–1949 рр.), А. О. Сапегін (1883–1946 рр.), П. О. Свириденко (1893–1971 рр.), О. Н. Соколовський (1884–1959 рр.), В. Я. Юр'єв (1879–1962 рр. та члени-кореспонденти: М. О. Тюленєв (1889–1969 рр.), В. Ф. Старченко (1904–1948 рр.), П. О. Свириденко (1893–1971 рр.), Л. Й. Рубенчик (1896–1988 рр.) та ін. [5].

Отже, створений у 1945 р. Відділ сільськогосподарських наук, у зв'язку з передачею сільськогосподарських науково-дослідних установ із відомства АН УРСР, було ліквідовано у 1956 році. При МСГ УРСР залишилося Головне

управління сільськогосподарської науки, але воно у зв'язку з обмеженістю апарату, не могло здійснювати достатнє методичне керівництво науково-дослідними і навчальними сільськогосподарськими закладами, забезпечувати безпосереднє фінансування та постачання, а також контроль за їх роботою. Необхідність удосконалення управління наукою, подальшого розвитку науково-дослідної роботи зумовила потребу в організації нового керівного і координуючого центру у галузі сільськогосподарської науки. Це питання почало розглядатися серед представників державної влади УРСР ще наприкінці 1951 р., про що свідчить звернення голови РМ УРСР Д. С. Коротченка до голови РМ СРСР Й. В. Сталіна щодо необхідності створення в УРСР Академії сільськогосподарських наук [7].

Відповідно до постанови Ради Міністрів УРСР № 1566 від 30 грудня 1956 р. було створено Українську академію сільськогосподарських наук (УАСГН) на чолі з академіком АН УРСР П. А. Власюком [4].

Висновки. Підсумовуючи дослідження функціонування Відділу сільськогосподарських наук при Академії наук УРСР у 1946–1956 рр., необхідно відзначити особливість цього періоду, що полягала у пошуку оптимальних форм організації системи управління аграрною наукою, що призвело до створення Української академії сільськогосподарських наук.

Список використаних джерел

1. *Онищенко О.С., Яременко Л.М., Старовойт С.В., Березовський О.М., Кучмаренко В.А.* Історія Національної академії наук України. 1946–1950: Частина 1 Документи і матеріали / НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т архівознавства, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2008. – 8-48 с. – (Джерела з історії науки в Україні).

2. *Вергунов В. А.* Сільськогосподарська дослідна справа в Україні від зародження до академічного існування: організаційний аспект / В. А. Вергунов; ННСГБ НААН. – К.: Аграр. наука, 2012. – 416 с. (Іст. - бібліогр. сер «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії»; кн. 68).

3. *Білоцерківська А.С.* Особливості організації наукового забезпечення сільськогосподарської галузі УРСР у 1946–1956 роках / А. С. Білоцерківська // Часопис української історії / за ред. А. П. Коцура. – К., 2015. – Вип. 31. – С. 112–118.

4. *Організація наукового забезпечення сільськогосподарської галузі УРСР у 1946–1956 роках: зб. док. і матеріалів / НААН, ННСГБ, ЦДАВО України, ЦДАГО України; уклад.: В. А. Вергунов, В. І. Кучер, О. О. Черниш, А. С. Білоцерківська, Н. П. Коваленко, Н. В. Маковська, О. В. Бажан; за заг. ред. Я. М. Гадзала; наук. ред. В. А. Вергунов. – Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. – 886 с. – (Історико-бібліографічна серія «Аграрна наука України в особах, документах, бібліографії». Кн. 75).*

5. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 27, оп. 18, спр. 6972, арк. 5–26.*

6. *ЦДАВО України, ф. 27, оп. 18, спр. 7358, арк. 149–155.*

7. *ЦДАВО України, ф. 27, оп. 18, спр. 7356, арк. 120–121.*

References

1. Onyshchenko, O. S., Yaremenko, L. M., Starovoit, S. V., Berezovskiy, O. M., Kuchmarenko, V. A. (2008). *Istoriya Natsional'noi akademiyi nauk Ukrayiny. 1946-1950: Chastyna 1.* [History of the National academy of sciences of Ukraine. 1946–1950: Part 1] *Dokumenty i materialy* [Documents and materials]. NAN Ukrayiny, Nats. b-ka im. V.I. Vernadskoho, In-t ukrayins'koyi arheografii ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevs'koho. (Dzherela z istoriyi nauky v Ukrayini). Kyiv. 8–48. [in Ukrainian].

2. Verhunov, V. A. (2012). *Sil's'kohospodars'ka doslidna sprava v Ukrayini vid zarozhennya do akademichnoho isnuvannya: orhanizatsiynny aspekt* [Agricultural scientific research in Ukraine from the creation to the academic existence: organizational aspect] NSAL (National Scientific Agricultural Library) of NAAN (National Academy of Agrarian Sciences). (*Ist.-bibliohr. ser «Ahrarna nauka Ukrayiny v osobakh, dokumentakh, bibliohrafiyi»*; kn. 68) [Historical and bibliographic series "Agrarian Sciences of Ukraine in the people, documents, bibliography]. Kyiv. 416. [in Ukrainian].

3. Bilotserkivs'ka, A. S. and Kotsur, A. P. (2015) *Osoblyvosti orhanizatsiyi naukovooho zabezpechennya sil's'kohospodars'koyi haluzi URSS u 1946–1956 rokakh* [Special features of scientific support of the agricultural sector of the USSR in 1946–1956 years] *Chasopys ukrayins'koyi istoriyi* [Magazine of Ukrainian history]. Ed. 31. Kyiv. 112–118. [in Ukrainian].

4. Verhunov, V. A., Kucher, V. I., Chernysh, O. O., Bilotserkivs'ka, A. S., Kovalenko, N. P., Makovs'ka, N. V., Bazhan, O. V. and Hadzalo, Ya. M. (2014). *Orhanizatsiya naukovooho zabezpechennya sil's'kohospodars'koyi haluzi URSS u 1946–1956 rokakh: zb. dok. i materialiv* [Scientific support of the agricultural sector of the USSR in 1946–1956 years: coll. doc. and materials] NAAN, NSAL, TsDAVO Ukrayiny, TsDAHO Ukrayiny; (*Istoryko-bibliohrafichna seriya «Ahrarna nauka Ukrayiny v osobakh, dokumentakh, bibliohrafiyi»*. Kn. 75) [Historical and bibliographic series "Agrarian Sciences of Ukraine in the people, documents, bibliography]. Vinnytsya. 886. [in Ukrainian].

5. *Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrayiny (dali – TsDAVO Ukrayiny)*, [Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine (further – CSAHA of Ukraine)]. f. 27, op. 18, spr. 6972, ark. 5–26. [in Ukrainian].

6. *TsDAVO Ukrayiny*, [CSAHA of Ukraine]. f. 27, op. 18, spr. 7358, ark. 149–155. [in Ukrainian].

7. *TsDAVO Ukrayiny*, [CSAHA of Ukraine].f. 27, op. 18, spr. 7356, ark. 120–121. [in Ukrainian].